

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ТА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛІВ ДО ЙОГО ЗДІЙСНЕННЯ ЯК СУЧАСНА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Юлія Саєнко

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті визначено та схарактеризовано особливості екологічного виховання учнів початкової школи й підготовки вчителів до його здійснення як сучасну педагогічну проблему. Здійснено аналіз наукових праць, присвячених особливостям екологічного виховання учнів початкової школи та підготовки вчителів у цьому контексті. Окреслено шляхи досягнення мети екологічного виховання у разі виконання сукупності взаємопов'язаних завдань, що мають освітній, виховний та ціннісний складники. Екологічне виховання є одним із пріоритетних напрямів у загальній системі виховання і передбачає гармонійний розвиток людини, її громадянської свідомості, тому його не можна розглядати як окрему форму виховання. Хоча, безумовно, актуальність і специфічність екологічного виховання спонукають сприймати його як один з найбільш важливих напрямів загального виховного процесу. У науково-педагогічній літературі екологічна освіта та виховання трактується як психолого-педагогічний процес впливу на людину з метою формування у неї знань наукових основ природокористування, необхідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації та активної соціальної позиції в галузі охорони довкілля, раціонального природокористування й відтворення природних ресурсів. Сучасна теорія та методика професійного навчання пропонує певну концепцію філософських і психолого-педагогічних основ організації процесу професійного екологічного виховання майбутніх учителів початкових класів, акцентуючи на ролі методик і технологій, за допомогою яких можна реалізувати зміст екологічного виховання, утілюючи в життя найвищі ідеали та еталони екологічно вихованої особистості вчителя. З огляду на викладене вище, можемо констатувати, що актуалізація завдань підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів зумовлена сучасними соціокультурними обставинами. Саме в них можливим стає формування екологічно вихованої особистості, здатної до самостійного застосування здобутих упродовж навчання екологічних знань і набутих умінь.

Ключові слова:

екологічне виховання; учні початкової школи; підготовка вчителів.

Аннотация:

Саєнко Юлія. Экологическое воспитание учеников начальных классов и подготовка учителей к его осуществлению как современная педагогическая проблема. В статье определены и охарактеризованы особенности экологического воспитания учащихся начальной школы и подготовки учителей к его осуществлению как современной педагогической проблемы. Проанализированы научные труды, посвященные особенностям экологического воспитания учащихся начальной школы и подготовки учителей в этом ключе. Рассмотрены пути достижения цели экологического воспитания в случае решения совокупности взаимосвязанных задач, имеющих образовательную, воспитательную и ценностную составляющие. Экологическое воспитание является одним из приоритетных направлений в общей системе воспитания и предусматривает гармоничное развитие человека, его гражданского сознания, поэтому его нельзя рассматривать как отдельную форму воспитания. Хотя, безусловно, актуальность и специфичность экологического воспитания побуждают воспринимать его как одно из наиболее важных направлений общего воспитательного процесса. В научно-педагогической литературе экологическое образование и воспитание трактуется как психолого-педагогический процесс воздействия на человека с целью формирования у него знаний научных основ природопользования, необходимых убеждений и практических навыков, определенной ориентации и активной социальной позиции в области охраны окружающей среды, рационального природопользования и сохранения природных ресурсов. Современная теория и методика профессионального обучения предлагает определенную концепцию философских и психолого-педагогических основ организации процесса профессионального экологического воспитания будущих учителей начальных классов, акцентируя на роли методик и технологий, с помощью которых можно реализовать содержание экологического воспитания, воплощая в жизнь самые высокие идеалы и стандарты экологически воспитанной личности учителя. Учитывая изложенное выше, можно констатировать, что актуализация задач подготовки будущих учителей начальных классов к экологическому воспитанию младших школьников обусловлена современными социокультурными обстоятельствами. Именно в них становится возможным формирование экологически воспитанной личности, способной к самостоятельному применению полученных в течение обучения экологических знаний и умений.

Ключевые слова:

экологическое воспитание; ученики начальной школы; подготовка учителей.

Resume:

Sayenko Yuliya. Ecological education of primary school students and teacher training for its implementation as a modern pedagogical problem.

The article identifies and characterizes the features of environmental education of primary school students and teacher training for its implementation as a modern pedagogical problem. An analysis of scientific papers on the peculiarities of environmental education of primary school students and teacher training, as well as ways to achieve the goal of environmental education in the case of solving a set of interrelated tasks that have educational and value components. Environmental education is one of the priority areas in the general system of education, aimed at the harmonious development of man, his civic consciousness. Therefore, it cannot be considered as a separate form of education. Although, of course, the relevance and specificity of environmental education encourage us to perceive it as one of the most important areas of the overall educational process. In the scientific and pedagogical literature, environmental education and upbringing are interpreted as a psychological and pedagogical process of human impact in order to form knowledge of the scientific foundations of nature, the necessary beliefs and practical skills, a certain orientation and active social position in environmental protection, environmental management and reproduction of natural resources. Modern theory and methods of vocational training offers a concept of philosophical and psychological-pedagogical foundations of the process of professional environmental education of future primary school teachers, emphasizing the role of methods and technologies through which it is possible to implement the content of environmental education, implementing the highest ideals and standards of the teacher. Given the above, we can state that the actualization of the tasks of preparing future primary school teachers for environmental education of primary school children due to modern socio-cultural circumstances, which allows the formation of environmentally educated personality capable of self-application of environmental knowledge and skills.

Key words:

ecological education; primary school students; teacher training.

Постановка проблеми. Проблема взаємовідносин людина « природа знайшла своє відображення в природничо-наукових, соціокультурних і філософських працях видатних учених-мислителів Гіппократа, Геродота, Гомера, Арістотеля, Платона, які особливу увагу надавали єдності складових компонентів системи «природа – людина». В античній філософії екологічне сприйняття формулювалося під впливом ідей гармонійного єднання природи з людиною, на основі універсальних принципів суспільної мінливості та структурного єднання. Однак концепція екологічних знань була представлена в суспільній та абстрактній формах, без урахування сукупності знань про природу і людину.

Аналіз основних досліджень і публікації. Біля витоків екологічної освіти і виховання стояли А. Дістервег, Я. Коменський, І. Песталоцці, К. Рульє, Ж.-Ж. Руссо та інші. Зокрема, саме Ж.-Ж. Руссо вперше сформулював концепцію «природовідповідного» виховання, яке урахує вік дитини, відбувається на лоні природи та підкреслює вирішальне значення природи як виховного фактору. А. Дістервег наголошував, що природа є вагомим складником справжньої освіти, засобом морального та інтелектуального виховання. Видатний чеський педагог Я. А. Коменський зробив значний внесок у розроблення питання про роль природи та екологічної вихованості у дітей. Людина, на його думку, частина природи, а тому повинна розвиватися за законами природи. Правильне виховання, за Я. А. Коменським, має будуватися відповідно до природи дитини, її можливостей. Надалі цей напрям продовжили М. Монтессорі, Я. Корчак, К. Ушинський, Л. Толстой, В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, Г. Костюк та інші.

Формулювання цілей статті. Мета статті – визначити та схарактеризувати особливості екологічного виховання учнів початкової школи та підготовки вчителів до його здійснення як сучасну педагогічну проблему.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомий український учений О. Духнович, спираючись на принцип природовідповідності, зазначав, що в процесі навчання молоде покоління має засвоювати реальні знання.

Вагомий внесок у теорію і практику екологічної освіти і виховання зробив видатний український учений-педагог В. Сухомлинський, сформулювавши принципи педагогічного керівництва емоційного і раціонального сприйняття природи. Педагог важливого значення надавав природі як засобу фізичного, розумового, екологічного, морального та естетичного виховання. У його працях доведено, що дбайливе

ставлення до природи найкраще формується тільки тоді, коли дитина сама покращує навколишнє середовище своєю працею, а краса рідних місць повинна стати для кожної людини найдорожчою. Ці високогуманні ідеї В. Сухомлинський упровадив у реальному «саду здоров'я» Павлівської школи. Учений-педагог зі своїми колегами-однодумцями, зокрема вчителями початкових класів, розробив цікаву й оригінальну систему подорожей до джерел думки і рідного слова. Ці незвичайні заняття називали «уроками мислення серед природи». Кожне заняття мало свою мету, передбачало конкретне коло речей і явищ для спостережень (Сухомлинський, 1960).

Продовжуючи аналіз сучасних підходів до екологічного виховання учнів, зробимо акцент на ієрархічному взаємозв'язку між екологічною освітою та екологічним вихованням, що є важливим для подальшого доведення авторської думки.

На сьогодні в психолого-педагогічній літературі є два підходи до означеної проблеми.

Відповідно до першого підходу має місце певне розмежування між екологічною освітою та екологічним вихованням.

Зокрема його прихильники наполягають, що екологічна освіта пов'язана з навчальним процесом і впливає на сферу раціонального мислення, натомість екологічне виховання звернено переважно до емоційно-чуттєвого світу особистості і сприяє формуванню її світовідчуття. Вітчизняні дослідники В. Крисаченко і М. Хилько також підкреслюють, що брати до уваги ці процеси як єдине ціле в методологічному плані – це не зовсім правильно, адже феномен виховання не зводиться до освіти й за своїм змістом набагато складніший. Хоча вчені застерігають і від іншої крайності та вказують на неправомірність сприйняття екологічного виховання як цілком окрему форму виховання.

Відповідно до другого підходу екологічна освіта та екологічне виховання переплітаються, взаємодоповнюють та взаємозалежать одне від одного, вони спрямовані на досягнення спільного результату – формування екологічно вихованої особистості. Отже, процес екологічної освіти і виховання необхідно розглядати як єдине ціле, оскільки вплив соціальної інформації, виховних зусиль відбувається одночасно по двох каналах, на двох рівнях – раціональному та емоціональному.

Українські вчені визначають взаємозв'язок екологічної освіти і виховання як «нерозривні частини осягнення знань, традицій, досвіду, єдиного цілого, що ґрунтуються на принципі безперервності, супроводжуючи людину протягом усього її активного життя» (О. Васюта, С. Васюта, & Філіпчук, 2003, с. 21).

Подальший аналіз означеної суперечності показав «хибність теоретичної позиції, за якою окремо беруть до уваги процеси освіти і виховання. Доцільно говорити про їхню єдність», яка у змісті екологічної освіти і виховання реалізується через систему відносин «людина – природа» та розуміння її загальних законів.

Екологічне виховання є одним з пріоритетних напрямів у загальній системі виховання і спрямовано на гармонійний розвиток людини, її громадянської свідомості, тому його не можна розглядати як окрему форму виховання. Хоча, безумовно, актуальність і специфічність екологічного виховання спонукають сприймати його як один із найбільш важливих напрямів загального виховного процесу. У науково-педагогічній літературі екологічна освіта та виховання трактуються як психолого-педагогічний процес впливу на людину з метою формування у неї знань наукових основ природокористування, необхідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації та активної соціальної позиції в галузі охорони довкілля, раціонального природокористування й відтворення природних ресурсів.

У контексті нашого дослідження цікавим є погляд А. Курилович (2014) щодо функціонування та розвитку екологічного виховання учнів початкових класів у другій половині ХХ століття на теренах сучасної України. Дослідниця вважає, що цей процес слід розглядати у двох часових періодах: у складі Радянського Союзу (50-80 рр.) та у складі незалежної Української держави (90-і роки). Такий поділ зумовлений різними підходами до процесу виховання загалом та екологічного зокрема в аналізований період (с. 99–100).

Однією з найбільш важливих рис виховання, зокрема екологічного, є його тривалість, оскільки кожна людина впродовж життя зазнає змін власної особистості. Виходячи з теорії виховання, польські вчені твердять про наявність чотирьох орієнтацій, що впливають на сутність і завдання цього процесу. Це соціологічна, нормативна, психологічна та еклектична орієнтації. З погляду екологічної освіти суспільства, за якої виховання відіграє домінуючу роль, найбільш принципово видається соціологічна орієнтація теорії виховання, що концентрує увагу дослідників на теорії суспільства, що виховує, у якому виховний процес визначається впливом на суб'єкта основних мікро-, мезо- і макроструктур суспільства, виховних середовищ або соціальних сил.

Ми погоджуємося з думкою Є. Рапацевича, що виховання має широкий, соціальний сенс – це

функція суспільства в підготовці молодого покоління до життя, а також дещо звужений, педагогізований сенс – це спеціально організований і керований процес формування людини, здійснюваний педагогами в навчально-виховних закладах і спрямований на розвиток особистості; передавання суспільно-історичного досвіду новим поколінням з метою підготовки їх до суспільного життя і виробничої праці.

Загалом складність екологічних проблем на тлі політичних та економічних негараздів, що мають місце в Україні, об'єктивно вимагає розглядати всеохопне екологічне виховання як один із найважливіших чинників виживання української нації, переходити від декларацій його пріоритетності до наповнення реальним державно-політичним, соціально-економічним і науково-технологічним змістом. За таких умов формування ідеології національно-державного відродження має охоплювати екологізацію суспільної думки як чинника консолідації суспільства, проведення глибоких реформ, чим неприпустимо нехтувати.

Нам імпонує загальна думка дослідників про те, що виховання слід розглядати не як політичну, а насамперед як культурно-історичну цінність, де йому відведено пріоритетну роль у процесі соціалізації особистості, а також у розвитку її індивідуальності та самобутності. Суб'єкт-суб'єктні відносини є визначальними в цьому процесі (Магрімова, 2008, с. 32–33). Саме в такому контексті визначає виховання С. Гончаренко (1997). Зокрема в українському педагогічному словнику, автором якого є вчений, виховання визначається як процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. У широкому розумінні – це вся сума впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства (с. 53).

Проблема дослідження психологічних механізмів взаємодії людини зі світом природи залишається однією з центральних у процесі творення психологічних основ сучасного екологічного виховання. За словами Л. Виготського (1982), «єдиним вихователем, який може спричинити нові реакції в організмі, є особистий досвід організму. Тільки той зв'язок залишається для нього дійсним, який був у його особистому досвіді. Ось чому особистий досвід стає основною базою роботи».

Аналізуючи погляди спеціалістів у галузі екологічного виховання, можна дійти висновку, що мета та наміри індивіда з розвитком особистості починають визначатися прийнятими

і виробленими цінностями, моральними переконаннями, принципами, ідеалами, світоглядом. Саме на цьому етапі становлення особистості можуть допомогти засоби «глибинної екології» за умови долучення їх до навчально-виховного процесу.

Не можемо обійти увагою факт, висвітлений в окремих працях, що доволі часто в учнів залишається позиція, за якою багатогранна цінність природи сприймається як джерело матеріальних і духовних благ, що вплив людини на природу є результатом усвідомленої необхідної господарської діяльності, а забруднення навколишнього середовища є неминучим наслідком такої діяльності, позбавитися від якого неможливо. Іншими словами, має місце чітко виражена антропоцентрична позиція.

Такий підхід учені вважають неприпустимим. Так, І. Зверев піддавав критиці змістову частину шкільної освіти, зокрема підходи до висвітлення діяльності людини в природі переважно тільки з позитивного боку. Школа, на його переконання, практично не ознайомлює учнів із негативною діяльністю людини щодо природи. Як наслідок, учорашні школярі психологічно не підготовлені до критичного аналізу своїх дій у природному середовищі. Подібну думку висловив і А. Захлебний (1981), який підкреслював недостатнє висвітлення взаємозв'язків людини і суспільства з природою. Учений зауважував, що вплив діяльності людини на природне середовище розкрито однобічно, і це створює труднощі для раціонального та емоційного обґрунтування потреби природоохоронної діяльності; також слабо виражені або зовсім відсутні критичні оцінки стану середовища чи окремих вчинків людей (с. 14).

Уважаємо, що за такого підходу відбувається поглиблення наявних протиріч між:

- Ї постійно змінюваною дійсністю і репродуктивно-декларативними способами екологічного виховання;
- Ї зростаючими обсягами екологічної інформації та застарілими способами її опрацювання;
- Ї активно впроваджуваними сучасними педагогічними технологіями і браком їх методичного супроводу в процес екологічного виховання.

Водночас досягнення мети екологічного виховання вбачається можливим у разі виконання сукупності взаємопов'язаних завдань, що мають освітній, виховний і ціннісний складники:

- освітні (формування системи знань про взаємодію і взаємозв'язок складників системи

«людина↔природа↔суспільство» та шляхів щодо їх оптимізації);

- виховні (формування мотивів, потреб і навичок екологічно доцільної поведінки, здорового способу життя);
- ціннісні (формування ставлення до природи як до універсальної, самодостатньої цінності; прагнення до відповідальності за її збереження).

Процес екологічного виховання в учнів початкової школи має такі, виокремлені нами, особливості:

- 1) розвиток екологічної свідомості і почуттів;
- 2) формування екологічної діяльності;
- 3) прищеплення навичок поведінки в природі;
- 4) подолання споживацького ставлення до природи (Дубяга, Непша, & Дорошко, 2018).

Усі означені особливості є пролонгованими в часі; мають складний зміст і передбачають особистісну активність.

Актуалізація завдань підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів детермінується сучасними соціокультурними обставинами, у яких стає можливим формування екологічно вихованої особистості, здатної до самостійного застосування здобутих за роки навчання екологічних знань і набутих умінь.

Сучасна теорія і методика професійного навчання пропонує певну концепцію філософських і психолого-педагогічних основ організації процесу професійного екологічного виховання майбутніх учителів початкових класів, акцентуючи на ролі методик і технологій, за допомогою яких можна реалізувати зміст екологічного виховання, утілюючи в життя найвищі ідеали та еталони екологічно вихованої особистості вчителя.

С. Лебідь (2001) підкреслює, що через усвідомлення індивідом цінності об'єкта, його оцінки формується особливе ціннісне ставлення, характерними рисами якого є безкорисливість, душевні поривання й добровільний вільний вибір, пов'язаний із почуттям задоволення. Оскільки в ціннісному ставленні погляд суб'єкта на об'єкт зумовлений його значенням у житті суб'єкта, цінності мають біполярну структуру (с. 17–19).

У шкільні роки до найближчого оточення, якому школяр безмежно довіряє, належить учитель. Саме вчитель своєю поведінкою формує усталені уявлення дитини про навколишній світ, зокрема й світ природи. І саме вчитель має створити для молодшого школяра непрагматичний простір, сповнений любов'ю до природи. За І. Кушаковою (2014), непрагматизм визначає ступінь безкорисливості й утилітаризму в стосунках з природою. Цінність

характеризується непрагматичним ставленням до неї особистості, за якого одержання практичної користі, особистої або суспільної вигоди узгоджується з можливостями природи до саморегуляції, тобто не завдає їй незворотної шкоди, а в ідеалі є рівноцінно корисною взаємодією (с. 62).

Аналіз праць, присвячених підготовці майбутніх учителів початкової школи до екологічного виховання учнів, показав, що дослідники пропонують різні варіанти досягнення кінцевої мети. Так, наприклад, у дисертації Н. Казанішевої (2011) запропоновано модель, у якій зроблено акцент переважно на позааудиторній роботі, на проведенні тренінгових занять, з обґрунтуванням доцільності введення спецкурсу «Методика екологічного виховання учнів».

У дисертаційній роботі І. Бузенко (2018) висвітлено процес формування еколого-валеологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи під час професійної підготовки в педагогічних коледжах. Запропоновано розширити теоретичний матеріал лекцій із навчальних дисциплін професійної та практичної підготовки майбутніх учителів початкових класів відповідно, а також створити тренінговий курс «Оцінювання сформованості екологічних компетентностей». Усе це є засобом посилення прикладної спрямованості змісту фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи через залучення студентів до еколого-валеологічної діяльності.

У дисертації В. Глуханюка (2011) запропоновано модель еколого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя трудового навчання до екологічного виховання учнів основної школи. На думку автора, у контексті порушеної проблеми необхідною є екологізація фахових дисциплін, а також упровадження в лабораторно-практичні заняття інтегрованих завдань екологічного спрямування.

Аналізуючи сучасні тенденції підготовки майбутніх учителів початкових класів до

екологічного виховання молодших школярів, ми звернули увагу на роботу А. Ігнатуші (2014), у якій для формування екологічної культури, екологічної моральності та екоетики, а також для готовності здобувачів до майбутньої професійної діяльності пропонується використовувати сукупність інноваційних форм і методів. Серед них найбільш доцільними є підготовка екологічних заходів для загальноосвітніх шкіл і студентів; створення відеофільмів, відеосюжетів про біорізноманіття та екологічні проблеми регіону, реклами природоохоронного змісту; організація екскурсій, виїзних семінарів-тренінгів; проведення конкурсів екологічних проєктів студентів; організація студентських екологічних акцій з охорони природи рідного краю, важливим аспектом яких є агітаційний характер (с. 108–112).

На переконання Н. Стаднік (2013), для підготовки майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів початкової школи необхідно урізноманітнити зміст, форми і методи позакласної роботи з учнями початкових класів у школах, а саме: посилити позакласну роботу (факультативи, гуртки, самопідготовка, консультації тощо); суспільно-соціальну роботу (формування в учнів екологічного світогляду, моральності, залучення до громадського життя); читання різноманітних літературних творів про природу, тварин, рослин (сприяє формуванню знань про живу та неживу природу, прищепленню любові до навколишнього світу); народознавчу діяльність (передбачає різноманітні заходи, що проводяться у формі бесід, рольових ігор, інсценізацій, конкурсів, вікторин тощо).

Висновки. З огляду на викладене, можемо констатувати, що актуалізація завдань підготовки майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання молодших школярів детермінується сучасними соціокультурними обставинами, у яких стає можливим формування екологічно вихованої особистості, здатної до самостійного застосування здобутих за роки навчання екологічних знань і набутих умінь.

Список використаних джерел

- Бузенко, І. Л. (2018). *Формування еколого-валеологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи в процесі професійної підготовки у педагогічних коледжах*. (Дис. канд. пед. наук). Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця. 246 с.
- Васюта, О. А., Васюта, С. І. & Філіпчук, Г. Г. (2003). *Екологічна політика: національні та глобальні реалії* (Т. 4). Чернівці: Зелена Буковина. С. 21.
- Виготський, Л. С. (1982). *Собр. соч. в 6-ти томах* (Т. 1). Москва: Педагогика. 487 с.
- Глуханюк, В. М. (2011). *Підготовка майбутнього вчителя технологій до екологічного виховання основної школи у процесі вивчення фахових дисциплін*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Вінницький державний педагогічний

References

- Buzenko I.L. (2018). *Formation of ecological and valeological competence of future primary school teachers in the process of professional training in pedagogical colleges*. (Dissertation for Candidate of Pedagogical Sciences). Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky, Vinnytsia, 246 p. [in Ukrainian]
- Vasyuta O.A., Vasyuta S.I., Filipchuk G.G. (2003). *Environmental policy: national and global realities* (Vol. 4). Chernivtsi: Green Bukovyna, P. 21. [in Ukrainian]
- Vygotsky L.S. (1982). *Collected works in 6 volumes* (Vol. 1). Moscow: Pedagogy, 487 p. [in Ukrainian]
- Glukhanyuk V.M. (2011). *Preparation of the future teacher of technologies for ecological education of the basic school in the course of studying of professional disciplines*. (Author's dissertation. Candidate of Pedagogical Sciences). Vinnytsia State Pedagogical University named

- університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 23 с.
- Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. В С. Головка (Ред.). Київ: Либідь. 374 с.
- Дубяга, С. М., Непша, О. В., & Дорожко, Г. І. (2018). Формування поняття про екологічні зв'язки в природі в учнів початкових класів на уроках «Природознавства». *Екологія – філософія існування людства: зб. наук. праць*. М. М. Радева, В. М. Коломієць (Ред.). Мелітополь: ТОВ «Колор Принт». С. 24–27.
- Захлебний, А. Н. (1981). *Школа и проблемы охраны природы*. Москва: Педагогика. 184 с.
- Ігнатуша, А. Л. (2014). Підготовка майбутніх учителів початкових класів до екологічного виховання. В А. Л. Ігнатуша & К. І. Ляшенко (Ред.). *Питання педагогіки, психології та методики початкового навчання: наук. дискусія: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції*. Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка. С. 108–112.
- Казанішева, Н. В. (2011). *Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до екологічного виховання*. (Дис. канд. пед. наук). Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Київ. 256 с.
- Курилович, А. Ю. (2014). Нормативно-правові та методичні аспекти процесу екологічного виховання учнів початкових класів (друга половина ХХ століття). *Наукові записки: зб. наук. статей*. Київ: Видавництво НДУ імені М. П. Драгоманова, СХХІ (121), 99–105.
- Кушакова, І. В. (2014). Виховання ціннісного ставлення молодших школярів до природи в сучасних екологічних умовах. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, II(9), Issue: 19, 60–63. Взято з www.seanewdim.com.
- Лебідь, С. Г. (2001). *Формування екологічної культури учнів 7-11 класів у процесі вивчення курсу екології*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Український педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ. 19 с.
- Магрімова, К. Г. (2008). *Виховання в учнів ціннісного ставлення до природи: навчально-методичний посібник*. Дніпропетровськ: Наука і освіта. 134 с.
- Стаднік, Н. В. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання учнів початкової школи. Взято з [http://elibrary.kubg.edu.ua/5167/1/Стаднік Н. В. Підготовка майбутнього вчителя до екологічного виховання.pdf](http://elibrary.kubg.edu.ua/5167/1/Стаднік%20Н.%20В.%20Підготовка%20майбутнього%20вчителя%20до%20екологічного%20виховання.pdf).
- Сухомлинський, В. А. (1960). *Верьте в человека (из опыта работы Павлышской средней школы Онудориевского района Кировоградской области)*. Москва: Молодая гвардия. 112 с.
- after Mykhailo Kotsyubynsky, Vinnytsia, 23 p. [in Ukrainian]
- Goncharenko S. U. (1997). Ukrainian pedagogical dictionary / S. Golovko (Ed.). (p.53). Kyiv: Lybid, 374 p. [in Ukrainian]
- Zakhlebnyi, A. N. (1981). Schools and problems of nature saving. Moscow. 184 p. [in Russian]
- Dubiaha, S.M., Nepsha, O.V., Dorozhko, H.I. (2018). *Formation of the concept of environmental connections in nature in elementary school students at the lessons of "Natural Science"*. In: Ecology is the philosophy of the existence of mankind: coll. of scientific works. Melitopol: TOV "Kolor PrintK", P.24–27. [in Ukrainian]
- Ignatusha A. L. (2014). Preparation of future primary school teachers for environmental education / A.L. Ignatusha, K.I. Lyashenko (Ed.). Questions of pedagogy, psychology and methods of primary education: scientific discussion: materials of the International scientific-practical Internet conference. Sumy: Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko. P. 108-112. [in Ukrainian]
- Kazanisheva N.V (2011) Preparation of future primary school teachers for environmental education. (Dissertation for Candidate of Pedagogical Sciences). Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 256 p. [in Ukrainian]
- Kurilovich A. Yu. (2014). Normative-legal and methodical aspects of the process of ecological education of primary school students (second half of the XX century). Scientific notes: a collection of scientific articles. Kyiv: NDU Publishing House named after M.P. Dragomanova, CXXI (121), P. 99 - 105. [in Ukrainian]
- Kushakova I.V. (2014). Education of the value attitude of junior schoolchildren to nature in modern ecological conditions. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, II (9), Issue: 19, 60-63 URL: www.seanewdim.com [in Ukrainian]
- Lebidev S.G. (2001). Formation of ecological culture of students of 7-11 grades in the process of studying the course of ecology. (Author's dissertation. Candidate of Pedagogical Sciences). Ukrainian Pedagogical University named after M.P.Dragomanova, Kyiv, P. 17-19. [in Ukrainian]
- Maglamova K.G. (2008). Education of students' values to nature: a textbook Dnepropetrovsk: Publishing House "Science and Education". 134 p. [in Ukrainian]
- Stadnik N.V. Preparation of the future teacher for ecological education of primary school students URL: [http://elibrary.kubg.edu.ua/5167/1/Stadnik NV Preparing future teachers for environmental education.pdf](http://elibrary.kubg.edu.ua/5167/1/Stadnik%20N.V.%20Preparing%20future%20teachers%20for%20environmental%20education.pdf) [in Ukrainian]
- Sukhomlinsky V.A. (1960) Believe in man: (from the experience of Pavlysh secondary school of the Onudorievsky district of the Kirovograd region). Moscow: Young Guard, 112 p. [in Ukrainian]

Відомості про автора:**Сасенко Юлія Олександрівна**

saenko.yulya@gmail.com

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь
Запорізька обл., 72312, Україна

doi: 10.33842/22195203/2021/26/174/179

Information about the author:**Sayenko Yuliya Olexandrivna**

saenko.yulya@gmail.com

Bohdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
20 Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhzhia region, 72312, Ukraine

doi: 10.33842/22195203/2021/26/174/179

Матеріал надійшов до редакції 17. 02. 2021 р.
Прийнято до друку 30. 03. 2021 р.Received at the editorial office 17. 02. 2021.
Accepted for publishing 30. 03.2021.